

Ur *Arkiv* nr 66 (1996)

Stephen F. Cohen

Att bevaras för evigt

Manuskript brinner inte.

— *Michail Bulgakov*

Bulgakov hade fel: manuskript kan verkligen brinna och många brann i Stalins Sovjetunionen. Några välkända exempel: Officiellt har vi nu fått veta att Boris Pilnjaks sista prosaberättelse, omhändertagen tillsammans med honom, ”inte har bevarats”. Samma öde drabbade uppenbarligen en rad opublicerade arbeten av Isaac Babel och den framstående vetenskapsmannen Nikolaj Vavilov. Men vi kommer aldrig att få veta hur många manuskript, regeringsdokument, fotografier, filmer och även målningar som utplånades under de blodiga åren 1929-1953, då Stalins regim försökte undertrycka allt som avvek från dess förfalskningar av så gott som allting.

Några gick förlorade vid miljontals brådstörtade arresteringar, husrannsakingar, och konfiskeringar; andra avlägsnades av rädsla för sådana besök; men betydligt fler förstördes systematiskt. Från 30-talets Lubjankafängelse berättas det att ”en nedsotad skorsten spred askan från brända manuskript över Moskva”. Hur många eldare var verksamma i Rysslands alla Luskanas i provinsen och i de andra sovjetrepublikerna? Men trots det överlevde ett stort antal förbjudna manuskript och dokument Stalins terrorvälde. En del räddades till följd av enskildas personliga mod, men de flesta ”bevarades för evigt” — som de ofta stämplades — av terrormaskinen själv i arkiven (valv förefaller vara en mer passande beteckning) hos NKVD och Stalin, den främste terroristen.

Två av de mest märkliga manuskript som överlevde dessa år publiceras nu i Moskva. Nikolaj Bucharin, en av Sovjetunionens grundare och en gång hälsad som ”revolutionens älskling”, var inte bara ett av Stalins offer, hans öde var dessutom alldeles speciellt. Som den ledande och mest förutseende bolsjevikiska motståndaren till Stalins drakoniska politik från första början — 1928 varnade han för att den innebar en ”militärfeodal exploatering av bönderna” och en ”polisstat” — måste Bucharin med nödvändighet bli den huvudåtalade i den mest förfalskade av Stalins alla skådeprocesser under trettioåret. (Det var den rättegången som Arthur Koestler förevigade i sin slagkraftiga, om än något missvisande, roman *Natt klockan tolv på dagen*.) Bucharin dömdes och avrättades i mars 1938 som ”folkfiende”, vars påstådda missgärningar ”överträffar de mest skamliga och fasansfulla brott som den mänskliga historien känner till”. Hela hans biografi blev officiellt bannlyst för de kommande 50 åren, innan han rentvådades och återupprättades under Gorbatjov 1988.

Men även i dag, när arkiven från denna terror-era motvilligt släpper ifrån sig sina hemligheter, är det bara långsamt som det blir möjligt att förstå vad som verkligen hände med Bucharin under hans sista år i livet. Han arresterades i februari 1937 och tillbringade sedan tolv månader i Lubjanka, Stalins fabrik för falska bekännelser, där han 'förbereddes' för rättegången. Nyligen upptäckta dokument vittnar om den 49-årige Bucharins desperata, ensamma kamp för att rädda sina principer, sin värdighet och hälsa, men framför allt sin unga fru och nyfödde son, Anna Larina och Jurij, samt sin trettonåriga dotter Svetlana Gurvitj från sitt förra äktenskap. Men den märkligaste nya upptäckten är att under den ständiga våndan ”att sväva mellan liv och död”, som Bucharin skrev till Stalin från sin cell, fann denne medelålders intellektuelle, som så ofta har beskrivits som 'vek' och 'svag', den moraliska och fysiska kraften att skriva fyra manuskript av boklängd på knappt ett år — utan skrivmaskin, nödvändiga källor och ens säker tillgång till

papper.

Två av dessa manuskript — en studie av den samtida civilisationens 'kris' som den kom till uttryck i uppkomsten av den europeiska fascismen och en undersökning med namnet *Filosofiska arabesker* — var höjdpunkten på de teman som sysselsatt honom i många år och som utmärkt honom som den mest intellektuelle och moderne av Sovjetunionens grundare, det kommunistiska partiets ”störste teoretiker”, som det stod i Lenins berömda testamente. De var båda ambitiösa och lidelsefulla arbeten, som sökte bemöta Marx' kritiker men också till fullo föra över marxismen till 1900-talet. De ville visa att fascismen var ett dödligt hot mot kapitalismens och socialismens främsta kulturella landvinningar och på så sätt få Stalin att låta Sovjetunionen gå i spetsen för en internationell antifascistisk koalition i 'humanismens' namn. Den utsagda men tydliga undermeningen i båda manuskripten var Bucharins oro för att stalinismen höll på att bli en hemvävd variant av den 'avhumanisering' som kännetecknade den tyska nazismen och att Stalins hemliga närmanden till Hitler kunde leda till en ödesdiger allians dem emellan, vilket hände sjutton månader efter Bucharins avrättning.

De båda andra fängelseexterna var ny mark för Bucharin. Efter midnatt, då 'förhören' i Lubjanka normalt började och slutade, skrev Bucharin under fem månader dikter över en rad teman, alltifrån historia, kultur och filosofi till naturen och sin kärlek till Anna. Han bifogade också instruktioner om hur de tematiskt skulle ordnas i en särskild volym. Dessa nära nog 200 dikter, var och en med datum för tillkomst noga angivet, kan också läsas som en krönika över hans känslotillstånd under dessa nattliga plågomånader med Stalins män och en sömlös sökan efter andlig flykt.

Bucharins sista manuskript var, märkligt nog, en självbiografisk roman. Dess gåtfulla titel (*Vremena*) kan fritt översättas som *På den tiden*¹. Det är inte svårt att ana avsikten. Vid en tid då nära nog två generationer ryska revolutionärer gick under i Stalins terror och deras biografier och ideal förfalskades i namn av en tidigare helig sak, ville Bucharin lämna efter sig ett personligt vittnesbörd om hur han och andra som skolpojkar hade blivit marxistiska radikaler i det tsaristiska Ryssland. Romanen avbröts av hans rättegång och avrättning, men de tjugotvå kapitlen bildar ett gripande panorama över Moskva och de ryska provinserna just före en stor omvälvning, som förde så många unga idealister till makten och till slut förtärde dem.

Alla fyra fängelsemanuskript begravdes omgående i terror-erans djupaste arkeologiska skrymslen (”största sekretess”). Bucharins fångvaktare sände dem direkt till Stalin, där de försvann i hans personliga arkiv. De ingår nu i det fortfarande till stor del oåtkomliga Presidentarkivet under kontroll av Boris Jeltsin. På mitt initiativ grävdes de fram först 1992. Romanen publicerades 1994 i Moskva. Manuskripten om filosofi och en värld hotad av fascismen tillsammans med ett urval av Bucharins dikter och andra fängelseskriter publiceras nu för första gången i sin helhet.

Min roll i den här historien var en följd både av min bok *Bucharin och den bolsjevikiska revolutionen. En politisk biografi 1888-1938*, publicerad 1973 i USA [och 1981 av Arkiv förlag²], och min nära personliga vänskap med Bucharins änka och son sedan vi i hemlighet första gången möttes i Moskva 1975 under perioden före glasnost. Medan jag arbetade på den boken, stötte jag på dunkla berättelser om att Bucharin hade skrivit något slags manuskript i fängelset, men det var först 1988 som en medhjälpare till Gorbatsjov privat bekräftade existensen av de fyra manuskripten.

För Anna Larinas, Jurijs och min egen räkning började jag höra mig för om manuskripten.

¹ Den engelska översättningen har titeln *How it All Began* (1998)

² På marxistarkivet: [Bucharin och den ryska revolutionen](#)

Gorbatjov var visserligen välvilligt inställd till mina önskemål, men han satt redan fast i en bitter konflikt med sina motståndare i kommunistpartiet om kontrollen av sådana 'partidokument'. 1991 hoppades jag fortfarande att han snart skulle tillstyrka utlämnandet av manuskripten. Men i och med slutet för Sovjetunionen och hans eget ämbete stod Kremles Presidentarkiv plötsligt inte längre under Gorbatjovs kontroll.

1992 valde Anna Larina, då nästan 80 år och sjuk, och jag en annan taktik. Hon var övertygad om att familjen Bucharin var den lagliga och moraliska arvtagaren till hans skrivna verk och att den hade den juridiska rätten att undersöka alla handlingar, som hörde ihop med hans fall. Därför ut-såg hon mig som sin formelle företrädare och krävde att jag skulle få oinskränkt tillgång till allt material som hade att göra med Bucharin. Till vår förvåning svarade det förutvarande NKVD/KGB-arkivet snabbt och mer eller mindre positivt och mitt arbete i detta historiska skräckkabinett kunde snart ta sin början. Men det stod klart att inte ens de högsta arkivmyndigheterna i den postkommunistiska ryska staten själva kunde bevilja tillträde till materialet i Presidentarkivet, där fängelsemanuskripten och många andra centrala dokument förvarades. Det kunde endast någon mycket inflytelserik medlem av Jeltsins regering göra. På förslag av en gemensam rysk vän fick jag kontakt med en person, som kanske kunde och ville hjälpa. I juli 1992, ironiskt nog då den nya regeringens rättegång mot kommunistpartiet inleddes, lyckades jag sätta press på en av Jeltsins högsta och närmaste medarbetare. Utan att vara känd som en politiker med någon sympati för Sovjetunionens grundare blev han uppenbarligen gripen av Anna Larinas önskan att få veta allting om sin plågade make. Jag skulle vilja tacka denna person offentligt, men jag känner mig ännu inte fri att namnge honom, trots att han har brutit med Jeltsin. Inom några minuter stod jag i hans regeringskontor medan han på telefon talade med arkivföreståndarna och efter några veckor hade vi fotokopior av de fyra handskrivna manuskripten. Bucharins änka, son och dotter kunde nu möta honom på nytt över en ofantlig avgrund av långvarigt lidande.

Jag själv hade upptäckarens stora tillfredsställelse och spänning och än mer som en levnads-tecknare som trott sig vara färdig med sitt arbete för tjugo år sedan. Manuskripten har gjort det möjligt för mig att följa Bucharins tänkande utöver hans sist publicerade artiklar 1936, då han fortfarande var medlem av centralkommittén och redaktör för regeringsorganet *Izvestija*, in i dödens fängelseskuggor.

Inte mindre viktigt är att hans fängelseskifter bevisar – som jag hävdade i min bok och som Stalins biograf Robert C. Tucker hade gjort tidigare – att Bucharin inte 'bröts ned' under sina år i Lubjanka och att han inte 'erkände' vid rättegången. I själva verket gick han till slut med på att delta i det groteska skådespelet för att rädda sin familj och för att få tala offentligt för sista gången – på varje aesopiskt sätt som stod honom till buds om centrala, t o m antistalinistiska teman. De flesta kunde inte förstå och därför hedra Bucharins trotsiga uppträdande vid rättegången, även om några skarpsynta västliga iakttagare i rättssalen gjorde det. Som den sovjetiske domare sade, som 50 år senare gick igenom Bucharins fall: "Han var en kämpe in i det sista, trots de förhållanden som han befann sig i."

Hans sista kamp mot Stalin, som i fängelset och rättegångssalen var företrädd av brutala poliser och korrupta åklagare, var utomordentligt sammansatt och, naturligtvis, fruktansvärt ojämn. Kremlinkvisitorn rådde över familjens liv och död. Men som Bucharin dessutom noterade i sina fängelsebrev om sina sista manuskript: Lubjanka-fångens enda 'makt' var Stalins perversa behov av att Bucharin deltog i skådeprocessen. Också tillåtelsen att skriva i cellen, vilket var ovanligt och endast kunde ha kommit från Stalin, som i sin tur var Bucharins viktigaste och förmodligen ende läsare, ingick i den grymt ojämn kampen. Allt detta måste skildras och tolkas i dess fulla dokumentära och historiska sammanhang och inte fragmentariskt som så många 'arkivsensationer'

nyligen. Tyvärr saknar vi fortfarande viktiga dokument. Bucharins yttranden i domstolen, som de publicerades under sträng stalinistisk censur 1938, anspelar sålunda på centrala teman i hans fängelsemanuskript, men Presidentarkivet vägrar fortfarande att släppa sin maskinskrivna kopia av det ursprungliga rättegångsprotokollet, som innehåller handskrivna 'rättelser' av Stalin och hans mordiske domare Vasilij Ulrich. Jag har visserligen fått tillstånd att läsa protokollen från Bucharins falska utsagor i fängelset, som han samtyckte till först efter tre månader i Lubjanka, men de föregående förhören, där han hävdade sin oskuld förblir oåtkomliga i ett annat stängt arkiv.

Andra viktiga material saknas oförklarligt – har felarkiverats eller 'bränts'. De innefattar den första volymen av Bucharins studie av den moderna civilisationen, som slutfördes innan han häktades och beslagtogs vid genomsökningen av hans bostad i Kreml, och en ovärderlig filmupptagning av rättegången som NKVD-fotografer gjorde. (Det är verkligen förvånande att inte en enda filmremsa och överhuvudtaget inget fotografi som visar de åtalades ansikten i denna århundradets mest beryktade rättegång har påträffats.) Ett djupt rörande och avslöjande brev från Bucharin till hans hustru, daterat januari 1938, överlämnades 54 år senare; det var visserligen inte det första han skrev till henne från Lubjanka, men det är det enda som har bevarats. För oss fortsätter därför sökandet, även om spåren och hoppet avtar.

Läsarna kommer säkert att reagera på Bucharins fängelsemanuskript på olika sätt. En del kommer att värdera deras innehåll utifrån det intellektuella och politiska sammanhang som de skrevs i. Andra kommer kanske mindre att se till innehållet än till det utomordentliga mod som krävdes för att skriva dem och förstå att Bucharin måste balansera på en knivsegg då han formulerade sina tankar; å ena sidan vad han desperat ville säga despoten och eftervärlden, å andra sidan familjens förtvivlade läge. (Bucharin fick veta att hans fru och dotter befann sig i säkerhet i en lägenhet i Moskva, men som Anna Larina skildrar i sina memoarer – *This I Cannot Forget*, utgivna av Norton 1993 [sv. övers. "I minnets labyrinter", 1991] – hade hon redan börjat sin tjugoåriga resa genom fånglägren och exilen i Gulag och den ettåriga Jurij sin egen odysse genom fosterhem och barnhem. De träffades först 1956.)

Det kommer också att bli mindre eftertänksamma reaktioner. I det 'nya' Ryssland och bland specialister i detta land kommer några föraktfullt att avfärda Bucharins fängelseskrifter som en del av ett ovärdigt, avfärdat och nu ovidkommande sovjetiskt förflutet. En fashionabel Moskva-tidning utdömde en vetenskaplig tidskrifts beslut att publicera flera kapitel från de filosofiska manuskripten 1993 som "inget annat än en skandal och vanära".

Sådana attityder är naturligtvis en fortsättning på den sovjetiska konformistiska historieinställningen, som periodiskt omvandlar gårdagens okritiska plus till dagens inte mer eftertänksamma minus.

Om dessa manuskript hade publicerats i Sovjet för bara några år sedan, under det stora återupplivandet av Bucharin mot slutet av 80-talet och början av 90-talet, skulle de utan tvekan ha tillhört dåtidens mest lästa och prisade publikationer. Men idag tycks få ryssar — exkommunister eller kommunister, liberaler eller nationalister, maktavare eller oppositionella — vara intresserade av att förstå sitt lands historia. De flesta av dem vill bara ha symboler för sina egna ursinniga politiska konflikter. Medan utgivarna av Bucharins fängelsemanuskript, inklusive hans roman, knappt kunde finna tillräckligt med medel för att trycka 1000 exemplar, vimlar det av böcker i stora upplagor som hyllar Stalin.

Men som tidigare har skett kommer det att upphöra, tillsammans med den rådande uppfattningen att en nation kan bortse från eller hoppa över sin historia. Till slut kommer fler och fler ryssar att

vilja förstå vad som hände i deras land under detta tragiska århundrade och om det inte fanns några alternativ. I takt med att detta historiska omtänkande fördjupas, kommer det knappast att bli möjligt att förbigå Bucharin, vars politiska liv så centralt sammanföll med tre av nationens mest bestående tragedier. Det var Bucharin som motsatte sig Stalins hänsynslösa förintande av landets småproducenter och marknader, vilka (tvärtemot egenreklamen från chockterapeuter i öst och väst) ännu inte har återuppstått. Det var Bucharins antifascistiska varningar, också från hans fängelsecell, som erbjöd ett alternativ till Stalins pakt med Hitler, som lämnade landet oförberett för ett krig som förmodligen kostade 30 miljoner liv. Det var Bucharins skådeprocess som symboliserade en terror som uppslukade nationen.

När fler ryssar börjar reflektera över innebörden av Bucharins manuskript, kan man bara hoppas att det sker i Spinozas anda — inte för att skratta eller gråta, inte för att fördöma eller prisa, utan för att förstå.

Artikeln publicerad på engelska i *The Nation*, 27 november 1995 och senare (något modifierad) som förord till engelska och ryska upplagan av Bucharins självbiografiska roman som nämns i texten ovan (1998)

Översättning. *Bernt Kennerström*

Denna digitala version återges med översättarens tillstånd.

Lästips

Cohens Bucharin-biografi: [Bucharin och den ryska revolutionen](#)

Om Bucharin och hans roll i tredje Moskvarättegången och dess förspel:

[Bucharins sista strid](#)

[Bucharins tre ansikten](#)